

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 2: ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ

A_ΘΕ 2.5 Σωτηρία

Βιώνοντας

- Εναλλακτικά:

«Ομαδοσυνεργασία – Έντεχνος συλλογισμός (Artful thinking): Βλέπω, Ισχυρίζομαι, Αναρωτιέμαι»

- Έργα τέχνης, π.χ.:

1. Ευγένιος Ντελακρουά, πίνακες από την ελληνική επανάσταση: ντοκιμαντέρ της EPT (αλλά δεν παίζει): <http://webtv.ert.gr/tag/ntelakroua/> , <http://www.wikiart.org/en/eugene-delacroix/the-liberty-leading-the-people-1830> , <http://www.mixanitouxronou.gr/i-pinakes-tou-ntelakroua-gia-tin-epanastasi-pou-sigklonisan-tous-evropeous-zografise-ti-sfagi-sti-chio-sto-mesolongi-ke-parousiaze-tous-ellines-os-simvolo-elftherias-ke-politismou-se-antithesi-m/> , https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%85%CE%B3%CE%AD%CE%BD%CE%B9%CE%BF%CF%82_%CE%9D%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%85%CE%AC
2. Πάμπλο Πικάσσο, *Γκουέρνικα*: [https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%BA%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B1_%CE%B6%CF%89%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CE%AE\)#/media/File:PicassoGuernica.jpg](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%93%CE%BA%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%B1_%CE%B6%CF%89%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B9%CE%BA%CE%AE)#/media/File:PicassoGuernica.jpg) , <http://www.pablopicasso.org/guernica.jsp>
3. Έντβαρ Μουνκ, *Η Κραυγή*: <http://www.edvardmunch.org/the-scream.jsp> ή <http://www.wikiart.org/en/edvard-munch> .

Νοηματοδοτώντας:

«Ομαδοσυνεργασία – Δημιουργία αφίσας/διαφήμισης (παραλλαγή του «Graffiti»)»

1. Από την **Αγία Γραφή**:

Ψαλμ 62,2: Μονάχα στο Θεό βρίσκει η ψυχή μου τη γαλήνη· μόνο από κείνον έρχεται η σωτηρία μου.

Ιω 10, 9: [Τους είπε λοιπόν πάλι ο Ιησούς:...] Εγώ είμαι η θύρα· όποιος περάσει από μένα θα βρει σωτηρία·

Πραξ 13,23: Κι όπως το είχε υποσχεθεί, έφερε ο Θεός τη σωτηρία στον Ισραήλ με έναν απόγονο του Δαβίδ, τον Ιησού.

Ρωμ 4, 25: Ο Ιησούς παραδόθηκε στο θάνατο για τις ανομίες μας και αναστήθηκε για τη σωτηρία μας.

Ρωμ 10, 4: Γιατί ο Χριστός είναι το τέλος του νόμου, αφού εκπληρώνει το σκοπό του, δίνοντας τη σωτηρία σ' όποιον πιστεύει.

Ρωμ 10,10: Πραγματικά, όποιος πιστεύει με την καρδιά του, οδηγείται στη δικαίωση, κι όποιος ομολογεί με το στόμα, οδηγείται στη σωτηρία.

Β Θεσ 2, 14: Σας κάλεσε στη σωτηρία με το δικό μας κήρυγμα, ώστε να μετάσχετε στη δόξα του Κυρίου μας Ιησού Χριστού.

Αποκ 7, 10: και έκραζαν με δυνατή φωνή: «Η σωτηρία είναι στα χέρια του Θεού μας, που κάθεται στο θρόνο, και του Αρνίου!»

2. Κείμενα για την ορθόδοξη σωτηριολογία

2α. Άγιος Νεκτάριος, ΟΜΙΛΙΑ Ζ' *Ἡ σωτηρία κατορθώνεται καί μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ καί μέ τή θέληση τοῦ ἀνθρώπου*

«Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱὸς καὶ ὃ ἂν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι» (Μτ. ια' 27)

Παρά το γεγονός ότι η θεία φιλανθρωπία είναι άπειρη , και πλούσια η Χάρη του Θεού για τη σωτηρία του ανθρώπου, εντούτοις η σωτηρία είναι αδύνατη χωρίς τη συγκατάθεση και τη συνεργασία του ανθρώπου. Πρώτος αυτός οφείλει να συναισθανθεί ότι αμάρτησε· να μεταμεληθεί, να επιθυμήσει και να επιζητήσει τη σωτηρία του και έτσι η Χάρη να τον επιβραβεύσει με αυτήν. Διότι και η συναίσθηση και η μεταμέλεια, ο πόθος της σωτηρίας, και η αναζήτησή της, είναι ένδειξη επιστροφής προς τον Θεό , είναι σημείο αποστροφής της αμαρτίας και διάθεση ασκήσεως στην αρετή, είναι κατά κάποιο τρόπο επίκληση της θείας ευσπλαχνίας, η οποία βιάζεται να ελεήσει τον παραπλανημένο. Ὡστε για να μας σώσει η Χάρη, πρέπει να θέλουμε να σωθούμε.Γι' αυτή την αλήθεια δίνουν μαρτυρία οι θείοι Πατέρες της Εκκλησίας. Ο θείος Χρυσόστομος λέει: «η Χάρη, παρότι είναι Χάρη, σώζει μόνο εκείνους που το θέλουν». Επίσης και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος βεβαιώνει: «το να σωθούμε προϋποθέτει και τη δική μας συμμετοχή και του Θεού»· και ο Ιουστίνος προσθέτει : « Αν και ο Θεός έπλασε μόνος τον άνθρωπο, δεν σώζει τον άνθρωπο δίχως τη συγκατάθεσή του».

Πλανώνται αυτοί που πιστεύουν ότι ο άνθρωπος μπορεί να σωθεί μόνο με τη Χάρη του Θεού ή μόνο με τη δική του θέληση, δίχως τη θεία Χάρη. Γιατί η μεν χάρη, όπως επισημάναμε, δεν σώζει, παρά μόνο όσους μετανόησαν και επέστρεψαν στον Κύριο, ενώ η θέληση χωρίς τη Χάρη είναι ανεπαρκής για τη σωτηρία, γιατί ο άνθρωπος αδυνατεί από μόνος του να δικαιώσει τον εαυτό του απέναντι στον Θεό. Ωστόσο, η αδυναμία του έχει διαπιστωθεί ήδη στα πολλά χρόνια της υποδουλώσεώς του στην αμαρτία και την τυραννία του διαβόλου, χρόνια κατά τα οποία παρέμενε εκεί χωρίς τη θέλησή του και στενάζοντας και από αυτή την κατάσταση δεν μπόρεσε να τον ελευθερώσει ούτε η εξέλιξή του ούτε η σοφία του ούτε τίποτα άλλο.

Για τη δύναμη της ανθρώπινης θελήσεως ως μόνης ικανής για τη σωτηρία, πρώτος εγνωμάτευσε ο Πελάγιος, κατά τις αρχές του 5ου αιώνα, και οι Πελαγיאνοί, που τον ακολούθησαν. Για τη δύναμη της θείας Χάριτος ως της μόνης που σώζει τον άνθρωπο αποφάνθηκαν καταπολεμώντας τον Πελάγιο δύο σπουδαίοι πατέρες της Δυτικής Εκκλησίας, ο ιερός Αυγουστίνος και ο Ιερώνυμος, ζητώντας την αποκήρυξη της εσφαλμένης διδασκαλίας του Πελαγίου. Ωστόσο, σύνολη η Εκκλησία, αφού βάδισε τη μέση οδό, κήρυξε και τις δύο πλευρές λανθασμένες και δογματίσε ότι «**η σωτηρία του ανθρώπου κατορθώνεται με τη θεία Χάρη και με τη θέληση και τη συνεργασία του ιδίου**».

Η γνώμη της Εκκλησίας είναι η μόνη ορθή και σύμφωνη με τις Άγιες Γραφές. Από αυτές τις Άγιες Γραφές παρουσιάζεται ότι απαιτούνται και τα δύο, και η Χάρη και η συγκατάθεση του ανθρώπου, για τη σωτηρία του. Από τα ίδια τα λόγια του Σωτήρα θεωρείται δεδομένη η ανάγκη συνυπάρξεως και των δύο. Ο Κύριος ερχόμενος για τη σωτηρία του ανθρώπινου γένους, δεν τους έσωζε όλους, παρόλο που ήθελε να σωθούν όλοι και να έλθουν στην επίγνωση της αλήθειας, αλλά μόνο αυτούς που τον ακολουθούσαν· γι' αυτό όταν κήρυττε τους έλεγε: «όποιος θέλει να με ακολουθήσει, πρέπει να απαρνηθεί τον εαυτό του»· για τη σωτηρία απαιτούσε

αυταπάρνηση, η οποία είναι αδύνατον να συμβεί δίχως τη συγκατάθεση και την ατομική θέληση. Επίσης, κηρύττει σ' αυτούς που αποδέχονται τη σωτηρία ως προερχόμενη από την εκτέλεση των έργων του νόμου, δηλαδή από την ανθρώπινη θέληση και μόνο, λέγοντας : «Εγώ είμαι η θύρα· από μένα εάν κάποιος εισέλθει θα σωθεί» (Ιωάν. ι'9) και «χωρίς εμένα δεν μπορείτε τίποτε να κάνετε» (Ιωάν. ιε'5) , από τα οποία φανερώνεται η ανάγκη της συνυπάρξεως αμφοτέρων.

Στη σωτηρία, λοιπόν του ανθρώπου συνεργούν συγχρόνως και η Χάρη του Θεού και η θέληση του ανθρώπου. Η μεν Χάρη του Θεού προσκαλεί, διαφωτίζει τον νου και την καρδιά, η δε θέληση συνεργεί στην διάνοιξη των οφθαλμών και την κάθαρση της καρδιάς. Η σωτηρία λοιπόν ξεκινάει από τη Χάρη, μορφοποιείται από τη θέληση και τελειοποιείται από τη Χάρη η οποία τη στεφανώνει. Η παραβολή του Σπορέα είναι πρόσφορο παράδειγμα. Ο σπορέας έσπειρε , η αγαθή γη δέχθηκε, ο δε Θεός αύξησε και ευλόγησε. Όστε είναι ανάγκη να θέλουμε να σωθούμε , για να σωθούμε από τη Χάρη του Θεού.

Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως (2011). *Γνώθι σαυτόν. Κείμενα αυτογνωσίας*. Αθήνα: Άθως.

[Πηγή: <http://agiameteora.net/index.php/paterika/4034-omilia-z-sotiria-kathorhonetai-kai-me-ti-xarito-theo-kai-me-ti-thelisi-to-nthropou.html>]

2β. Εκκλησία και σωτηρία

«Η έννοια της Εκκλησίας δεν μπορεί να χωρισθεί από την έννοια της σωτηρίας" και η σωτηρία δεν μπορεί να χωρισθεί από την έσχατολογική προοπτική της βασιλείας των ουρανών. Η βασιλεία των ουρανών βιούται μέσα στο λειτουργικό χρόνο και ο λειτουργικός χρόνος είναι η βίωση του παρελθόντος και του μέλλοντος στο παρόν. ...

Όταν λέμε σωτηρία, την ταυτίζουμε με την βασιλεία των ουρανών, με την απόλαυση της βασιλείας των ουρανών. Που θα τη βρούμε τη σωτηρία; Η σωτηρία βρίσκεται μόνον μέσα στην Εκκλησία. Αυτό το έλεγε επιγραμματικά ο Κυπριανός: *Extra Ecclesia nulla salus*, εκτός της Εκκλησίας δεν υπάρχει σωτηρία. Δεν ξέρουμε τι θα κάνει ο Θεός με τους εκτός της Εκκλησίας, αυτό είναι στο χέρι του Θεού, αλλά εμείς γνωρίζουμε ότι η σωτηρία βρίσκεται μόνον μέσα στην Εκκλησία, μόνον μέσα έχετε ζωήν έν έαυτοίς» (Ιω. 6, 53). Για να έχεις ζωή, πρέπει να μετάσχεις στη Θεία Ευχαριστία. Εφόσον η Θεία Ευχαριστία πραγματώνεται και προσφέρεται μόνον μέσα στην Εκκλησία και εφόσον έξω από την Εκκλησία δεν μπορούμε να βρούμε την αιώνιο ζωή, καταλαβαίνουμε ότι η σωτηρία βρίσκεται μόνον μέσα στην Εκκλησία, που οικοδομείται μέσω της Θείας Ευχαριστίας και φανερώνεται με τη Θεία Ευχαριστία. ...

Τη σωτηρία ως κατανίκηση της φθοράς και του θανάτου δεν τη βρίσκει μόνον ο άνθρωπος. Η σωτηρία δεν ήλθε μόνον για τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος στην πτώση του συμπαρέσυρε την κτίση, η οποία «συστενάζει και συνωδίνει» με τον άνθρωπο, «άπεκδεχομένη τήν αποκάλυψιν τών υιών τοῦ Θεοῦ», «έπ' έλπίδι ότι καί αυτή ήκτίσις έλευθερωθήσεται από τής δουλείας τής φθοράς εις τήν έλευθερίαν τής δόξης τών τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ. 8, 1922). Δηλαδή ο άνθρωπος, απελευθερούμενος και σωζόμενος, σώζει και την κτίση, την οποία συμπαρέσυρε στη φθορά και για την οποία είναι υπεύθυνος, είναι υπεύθυνος για την σωτηρία και για την διαφύλαξή της. Όπως ο άνθρωπος επανέρχεται στο «άρχαϊον κάλλος», με τον ίδιο τρόπο και η κτίση επανέρχεται στο αρχαίο κάλλος: «Καί είδεν ό Θεός τά

πάντα, ὅσα ἐποίησε, καί ἰδοὺ καλὰ λίαν» (Γεν. 1, 31). Η επαναφορά γίνεται και αυτή διά της Θείας Ευχαριστίας:

Βέβαια η Εκκλησία ευλογεί την κτίση. Δεν ευλογεί μόνον τον άνθρωπο. Ευλογεί τους ανθρώπους, αλλά ευλογεί και την κτίση ὅλη, είτε αγιάζοντας την ως ὕδατα, ἄρτους, βᾶγια, είτε χρησιμοποιώντας την ως εικόνες, κεριά, είτε αγιάζοντας με τον βασιλικό... Η ὅλη κτίση αγιάζεται και ευλογείται και σώζεται μέσα στην Εκκλησία. Το κυριότερο ὅμως στοιχείο με το οποίο η κτίση αγιάζεται και λυτρώνεται είναι η προσφορά του ἄρτου και του οίνου κατά τη Θεία Ευχαριστία. Αυτό που προσφέρει ο άνθρωπος, το προσφέρει ως ευχαριστία εκ μέρους ὅλης της κτίσεως προς το Θεό. Το πρόσφορο είναι η προσφορά του ανθρώπου προς το Θεό, αλλά το υλικό στοιχείο των Τιμίων Δώρων το παίρνουμε ἀπὸ την κτίση, ως προσφορά της κτίσεως προς το Θεό. Αυτό μεταβάλλεται σε σῶμα και αἷμα Χριστοῦ.

Αλλά δεν είναι μόνον το υλικό στοιχείο. Δεν προσφέρουμε σίτο και σταφύλια, αλλά προσφέρουμε ἄρτο και οἶνο. Για να γίνει ο σίτος ἄρτος και να γίνει το σταφύλι οἶνος χρειάζεται μία προσφορά ἔργου, μία επεξεργασία εκ μέρους του ανθρώπου. Προσφέρουμε λοιπόν και τον κόπο του ανθρώπου. Και ο μόχθος του ανθρώπου αγιάζεται αντιπροσωπευτικά με την προσφορά αυτή της Θείας Ευχαριστίας. Είναι δῶρα, Τίμια Δῶρα, δῶρα του ανθρώπου προς τον Θεό, δῶρα της κτίσεως δια του ανθρώπου προς τον Θεό αλλά και δῶρα του Θεοῦ προς τον ἄνθρωπο· γι' αυτό λέμε: «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν, σοί προσφέρομεν». Είναι του Θεοῦ, τα παίρνουμε εμεῖς και τα δίνουμε πάλι στο Θεό. Είναι προσφορά και αντιπροσφορά.

Παίρνοντας ο ἄνθρωπος την προσφορά αυτή της Θείας Ευχαριστίας παίρνει την αφθαρσία, την σωτηρία. Ο Θεός αφθαρτοποιεί την ανθρώπινη φύση και την κάνει αθάνατη. Μ' αυτόν τον τρόπο ο ἄνθρωπος γίνεται αθάνατος. Η ὕλη μεταστοιχειώνεται μέσα στην Εκκλησία. Η ὕλη γίνεται Τίμια Δῶρα, σῶμα Χριστοῦ, Εκκλησία, και ὅλα αυτά προσφέρονται στον Θεό ως ευχαριστία, ως Θεία Ευχαριστία.

Κατόπιν τούτων η Θεία Ευχαριστία δεν είναι μια πράξη ατομικής ευσέβειας. Δεν κοινωνούμε απλῶς για να γίνουμε καλύτεροι, για να πάρω εγώ το Χριστό μέσα μου, ο καθένας ξεχωριστά· ο σκοπός της κοινωνίας, ο σκοπός που ὀρίσε ο Χριστός να κοινωνούμε, δεν είναι μόνον αυτός: ο σκοπός είναι να πραγματώσουμε την Εκκλησία, να κτίσουμε την Εκκλησία, στις φλέβες του καθενός ἀπὸ εμάς να ρέει το ἴδιο αἷμα, το αἷμα του Χριστοῦ, που είναι το αἷμα της κεφαλῆς της Εκκλησίας, κάνοντας μας ἔτσι ἓνα σῶμα, το σῶμα του Χριστοῦ.

Η Θεία Ευχαριστία λοιπόν, η Λειτουργία με την οποία τελείται η Θεία Ευχαριστία, είναι η εν τόπω και εν χρόνῳ ἐκφραση και πραγμάτωση του μυστηρίου τῆς Εκκλησίας και είναι ο τρόπος δια του οποίου σημαίνεται η Εκκλησία και σώζεται ο ἄνθρωπος· ...».

Γαλίτης, Γ. (2006). *Αποκάλυψη και Εκκλησία. Εισηγήσεις στο Θεολογικό Συνέδριο τῆς Ι. Μητροπόλεως Ηλείας*, Πύργος: Ι. Μητροπόλεως Ηλείας, σελ. 56-70.

(http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=ecclesia_kosmos/contents_texts.asp&main=EK_texts&file=6.htm)

2γ. Παράδεισος - κόλαση

...η κολασμένη ζωή δεν είναι μια ιδιαίτερη κατάσταση που την επιβάλλει βᾶσει ενός νόμου ο Θεός, και μάλιστα σε μια φυλακή κτιστών βασάνων. Ο Θεός, κατά τον Μάξιμο Ομολογητή, λόγου χάρη, αγκαλιάζει αγαθούς και πονηρούς. Οι δεύτεροι δεν μπορούν να τον δουν στη δόξα του, και τον αισθάνονται ως τιμωρό και εχθρικό.

... Η κατάσταση αυτή των κολασμένων είναι αποκλειστικά δική τους στάση. Ούτε ο Θεός αρνείται ποτέ τη μετάνοια μετά θάνατο· ο Θεός τη δέχεται το δίχως άλλο, γιατί δεν μπορεί να αρνηθεί τον εαυτό του, αλλά, κατά τον Ιωάννη Δαμασκηνό, η ψυχή μετά θάνατο δεν τρέπεται· σκληραίνει στις αχτίδες της θείας δόξας, όπως ακριβώς ο πηλός κατά την εικόνα που μας δίνει ο Μάξιμος Ομολογητής. Απεναντίας οι ψυχές των φίλων του Θεού απαλύνονται μέσα στο φως της θείας δόξας, ...όπως το κερύ στις αχτίδες του κτιστού ηλίου.

... είναι φιλία η παραδείσια ζωή, ενώ η κόλαση είναι «αφιλία» και ακοινωνησία, τόσο σε σχέση με τον Θεό όσο και σε σχέση με τους άλλους. Συγκλονιστική είναι μια διήγηση στα *Αποφθέγματα* του αββά Μακαρίου, την οποία θα ζήλευαν σύγχρονοι υπαρξιστές φιλόσοφοι και διανοούμενοι. Ο αββάς Μακάριος χτυπάει με το μπαστούνι του, καθώς βαδίζει στην έρημο, το πεταμένο κρανίο ενός αιρεσιάρχη. Και αμέσως η ψυχή του στην κόλαση αναγαλλιάζεται, και αισθανόμενη την επαφή του αγίου τον παρακαλεί για ανακούφιση. Στην ερώτηση του αββά ποια είναι η κατάστασή τους εκεί στην κόλαση, ο κολασμένος τού λέει πως το πρόσωπο του καθενός είναι κολλημένο στη ράχη του άλλου, και δεν μπορεί κανένας να αντικρίσει τα πρόσωπα των άλλων. Τον παρακαλεί τελικά να προσευχηθεί, για να μπορέσουν να δουν λιγάκι το πρόσωπο του διπλανού τους. Τέλεια ακοινωνησία και τέλεια αφιλία είναι η κατάσταση της κόλασης. ...

... Η αγάπη του Θεού δεν υπόκειται σε κανένα νόμο, αν η ψυχή τον ζητάει και τον θέλει. Το έλεός του είναι απροσμέτρητο. Αυτό το νόημα έχουν οι ευχές και τα μνημόσυνα. ... Σύμφωνα με μια διήγηση ένας γιατρός, ονόματι Ιούστος, έκλεψε χρήματα, και σαν πέθανε πήγε στην κόλαση. Στα όνειρα του αδελφού του παραπονιόταν πως περνούσε άσκημα. Μετά τριάντα λειτουργίες γλίτωσε την κόλαση! Παρουσιάστηκε στον αδελφό του, κτ' όναρ και πάλι, και του είπε πως ήταν καλά. Η σημασία τέτοιων απλοϊκών διηγήσεων είναι μεγάλη, γιατί απλούστατα εκφράζει τις γνήσιες και βαθιές θεολογικές και σωτηριολογικές προϋποθέσεις για την παραδείσια και την κολασμένη ζωή...

Ματσούκας, Ν. (1988). *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, σ. 544-547.

3. Η σωτηρία στο Δυτικό Χριστιανισμό

...η Δύση προσανατολίστηκε σε μια άλλη γραμμή [ενν. από την ορθόδοξη] για την ερμηνεία της παραδείσιας ευδαιμονίας και της κολασμένης κακοδαιμονίας.

... Η παραδείσια ζωή και η κόλαση θεωρήθηκαν καταρχήν υπό το νομικό πρίσμα της αμοιβής και της τιμωρίας. Εξού και η αναγκαιότητα του Καθαρτηρίου (Purgatorium) για να ξεπληρώνουν εκεί οι ψυχές τις οφειλές που δεν πρόλαβαν να τις ξεπληρώσουν στην επίγεια ζωή.

Ματσούκας, Ν. (1988). *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, σ. 547-548.

4. Η σωτηρία στον Ιουδαϊσμό

«Ο Θεός σώζει. Μετά τη δημιουργία του κόσμου το κύριο έργο του Θεού συνίσταται στη σωτηρία του. Το έργο αυτό πραγματοποιείται με εκλογή ενός τμήματος της ανθρωπότητας, που θα ζει μια ζωή τέτοια, που θα το διατηρεί σε κοινωνία με το Θεό. Κύρια αρχή αυτής της ζωής είναι να έχει Θεό του μόνο τον ίδιο

και να τηρεί τις εντολές Του. Το τμήμα αυτό της ανθρωπότητας που είναι ο Ισραήλ ονομάζεται γι' αυτόν τον λόγο «λαός του Θεού».

Ο Θεός εκλέγει τον Αβραάμ ως γενάρχη αυτού του λαού. Ανανεώνει την εκλογή μέσω των άλλων πατριαρχών και τελικά συνάπτει μ' αυτόν συμφωνία (διαθήκη) μέσω του Μωυσή στο Σινά.

Η σωτηρία συμβαίνει στο τέλος της ιστορίας. Ήδη από την Έξοδο άρχισε να υπάρχει μεταξύ των Ιουδαίων η προσδοκία μιας μελλοντικής ανάδειξης του έθνους τους σε πρότυπο και ηγήτορα της ανθρωπότητας. Αυτό θα συνέβαινε στην τελική φάση της ιστορίας σε μια πορεία που κινείται από το παρελθόν προς το μέλλον. Η ιδέα αυτή στους προφήτες πήρε τη μορφή της «Μέρας του Γιαχβέ», δηλαδή της εποχής που οι εχθροί του Ισραήλ θα κατατροπώνονταν και ένας βασιλιάς προερχόμενος από τον οίκο του Δαβίδ θα ίδρυε μια καινούργια βασιλεία. Αργότερα όμως, η ιδέα της εθνικής αποκατάστασης αντικαθίσταται από εκείνη της παγκόσμιας σωτηρίας των δικαίων, που θα προέλθει από κάποιον ορισμένο (χρισμένο= Μεσσία) από το Θεό γι' αυτόν το σκοπό. Στη σωτηρία αυτή συμπεριλαμβάνεται η προσδοκία της ανάστασης των νεκρών».

Σχολικό βιβλίο Θρησκευτικών Β' Λυκείου ΔΕ 29 (Ιουδαϊσμός), σ. 234-235:
<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B126/498/3245,13193/>

5. Η σωτηρία στο Ισλάμ

...Κατά την έσχατη ημέρα, αφού καταστραφούν τα πάντα, θα σαλπίσει ο άγγελος και όλοι οι άνθρωποι θα αναστηθούν. Η ημέρα της κρίσεως θα είναι ημέρα, κατά την οποία όλοι θα πάρουν την αμοιβή των έργων τους. Συνεπώς ο κόσμος θα κριθεί και θα βρίσκεται σε αιώνια ειρήνη μαζί με τον Θεό.

Η μεγάλη λοιπόν ελπίδα των μουσουλμάνων είναι η μέλλουσα ζωή. Ο κόσμος θα παρέλθει, αλλά δεν θα εκμηδενισθεί. Θα αναστηθεί και θα αναδημιουργηθεί. Ο Θεός θα καλέσει τα πάντα στην παρουσία του και ο άνθρωπος θα αναστηθεί από τη σκόνη. Δεν πρόκειται ούτε το παραμικρό να χαθεί. Ο Θεός θα αναστήσει τα σώματα των νεκρών και θα ενώσει με αυτά τις ψυχές τους. ...

Η κρίση: Η ενώπιον του Θεού κρίση των ανθρώπων θα διεξαχθεί με βάση το βιβλίο των πράξεων κάθε ανθρώπου. Το βιβλίο αυτό, που μνημονεύεται σε πολλά κορανικά χωρία, είναι γραπτό κείμενο που περιέχει ακριβώς τις πράξεις του κάθε ανθρώπου, τις οποίες καταγράφουν σ' αυτό οι δύο φύλακες άγγελοι, οι οποίοι συνοδεύουν κάθε άνθρωπο πάνω στη γη. Σύμβολο της θείας δικαιοσύνης που θα κρίνει τις πράξεις του ανθρώπου είναι ο «ζυγός» (μια παράσταση την οποία βρίσκουμε ήδη στην θρησκεία της αρχαίας Αιγύπτου), ο οποίος θα ζυγίζει με κάθε ακρίβεια τα αγαθά και τα κακά έργα των ανθρώπων.

Μετά το πέρας της κρίσεως, οι μεν δίκαιοι θα μεταβούν στον παράδεισο, οι δε άδικοι στην κόλαση.

Η κόλαση: ...Η κόλαση έχει επτά πατώματα, τα οποία βάνουν κατά κατιούσαν φοράν προς το αχανές βάθος της, και διάφορα διαμερίσματα, στα οποία κολάζονται οι άπιστοι ανάλογα με τα έργα τους. Η κόλαση είναι γεμάτη από φωτιά.

Για τους μουσουλμάνους όμως η κόλαση δεν είναι μόνο τόπος βασάνων αλλά και εξαγνισμού. ... οι αμαρτωλοί μουσουλμάνοι θα εκτίσουν ποινές στην κόλαση για περιορισμένον χρόνο. Τελικά θα απαλλαγούν από τις κακές συνέπειες των πράξεών τους και θα μεταβούν στον παράδεισο. Κανένας από τους μουσουλμάνους δεν θα

παραμένει στην κόλαση. Η κόλαση προορίζεται μόνο για τους μη μουσουλμάνους.

...

Ο παράδεισος: ...Στον παράδεισο οι μάκαρες ντυμένοι χιτώνες μεταξωτούς και κοσμημένοι με χρυσά ψελλίδια, θα κάονται ο ένας απέναντι στον άλλο και θα συνδιαλλέγονται πανευτυχείς. Ο Μωάμεθ στο Κοράνιο λέει: «Ίδού το απεικόνισμα του επαγγελθέντος παραδείσου προς αυτούς που φοβούνται τον Κύριο· ποταμοί υδάτων ουδέποτε διακοπτόμενοι κατά τον ρου τους, ποταμοί γάλακτος, του οποίου η γεύση ουδέποτε αλλοιώνεται, ποταμοί οίνου καθηδύνοντος τους πίνοντες, ποταμοί μέλιτος παντοειδείς καρποί και άφηση των αμαρτιών» (47,15).

Ζιάκας, Γρ. (2003). *Ισλάμ. Θρησκεία και Πολιτεία*.
Θεσσαλονίκη: Κορηγία Σφακιανάκη, σ. 61-62.

6. (Προαιρετικά) Η σωτηρία σε άλλες θρησκείες (Ινδουϊσμός)

«Η ατέρμονη παραμονή σε κάποια μορφή ύπαρξης, δηλαδή σε μια κατάσταση που ταυτίζεται με την οδύνη, προκάλεσε το αίτημα της απελευθέρωσης (μούκτι ή μόξα) από αυτή. Σύμφωνα με τις Ουπανισάδες, αυτή επιτυγχάνεται με τη σταδιακή απόσυρση του νου του ανθρώπου από τον εξωτερικό κόσμο και τη στροφή του προς τον εσωτερικό με τελικό σκοπό την ταύτιση του νου με το Άτμαν και μέσω αυτού με το Μπράχμαν. Η διαδικασία αυτή, από τη σταδιακή απόσυρση του νου από τον εξωτερικό κόσμο ως την ταύτιση ή ένωση με το Μπράχμαν ονομάζεται γιόγκα. Η χρήση της γιόγκα γι' αυτό το σκοπό καθιστούσε το έργο της σωτηρίας μια ατομική προσπάθεια που μπορούσε να αναλάβει ο καθένας μόνος του».

Από το σχολικό βιβλίο των Θρησκευτικών της Β' Λυκείου ΔΕ 32 (Ινδουϊσμός Α'), σ. 259:
<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-B126/498/3245,13196/>

- Εναλλακτικά:

«**Η τροχιά της μάθησης**»

Τα ίδια κείμενα με την προηγούμενη δραστηριότητα και επιπλέον:

1. Πτώση και σωτηρία

«... Από τη μελέτη όλων των αφηγήσεων της ενότητας των ένδεκα πρώτων κεφαλαίων του βιβλίου της Γενέσεως προκύπτει ότι στόχος του συγγραφέα είναι να καταδείξει πως η διάσπαση των σχέσεων του ανθρώπου με τον Θεό έχει ως συνέπεια την καταστροφή των σχέσεων σε όλα τα επίπεδα. Η σχέση ισότητας μεταξύ των δύο φύλων (Γένεσις β' 23-25) μετατρέπεται σε σχέση υποταγής της γυναίκας στον άνδρα (Γένεσις γ' 16,20), ενώ ο Κάιν σκοτώνει τον αδελφό του Άβελ (Γένεσις δ' 8). Μετά τον κατακλυσμό επέρχεται η διάρρηξη άλλης μιας σχέσης, αυτής μεταξύ πατέρα και γιου· ο Νώε καταριέται το γιο του, τον Χαμ (Γένεσις θ' 25). Τέλος, η προσπάθεια για οικοδομή του πύργου της Βαβέλ καταλήγει στην πλήρη διάσπαση της ανθρώπινης κοινωνίας, καθώς οι άνθρωποι αδυνατούν πλέον να συνεννοηθούν μεταξύ τους και διασπείρονται σε όλη τη γη (Γένεσις ια' 9). Σε όλες τις περιπτώσεις προηγείται μια ανταρσία του ανθρώπου, μια προσπάθεια να υπερβεί τα όριά του και να επιδιώξει την εξομοίωσή του με τον Θεό όχι σε συνεργασία μαζί του αλλά ανταγωνιστικά».

[...]

Το νόημα της χριστιανικής σωτηρίας

«... Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι αφηγήσεις που περιέχονται στα ένδεκα πρώτα κεφάλαια της Γενέσεως δεν αποτελούν αναφορές σε ιστορικά γεγονότα του αρχέγονου παρελθόντος, αλλά περιγράφουν καταστάσεις που αναφέρονται στις σχέσεις του ανθρώπου με τον Θεό και επαναλαμβάνονται συνεχώς μέσα στην ιστορία. Καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής του πορείας ο άνθρωπος επιχειρεί με τα ίδια ακριβώς μέσα, την απελευθέρωση από ηθικές δεσμεύσεις, τη βιολογική βελτίωση του είδους του και την εμπιστοσύνη στις δυνατότητες της τεχνολογίας, να πετύχει την απαλλαγή του από το κακό που τον καταδυναστεύει. Οι βιβλικές αφηγήσεις δείχνουν με τον πιο γλαφυρό τρόπο ότι κάθε φορά που ο άνθρωπος νομίζει ότι κάνει ένα βήμα προόδου απομακρυνόμενος από τον Θεό, αμέσως διαπιστώνει ότι βρίσκεται σε χειρότερη από την προηγούμενη κατάσταση. Η σωτηρία, κατά συνέπεια, που επαγγέλλεται ο Χριστός δεν συνίσταται στην απαλλαγή του ανθρώπου από κάποια υποτιθέμενη αρχέγονη ενοχή, αλλά στη δυνατότητα που παρέχεται στον άνθρωπο να αποκαταστήσει και να αναπτύξει τη σχέση του με τον Θεό, αποκτώντας έτσι ένα ασφαλές κριτήριο για την ορθή εκτίμηση της θέσης και του ρόλου του μέσα στον κόσμο, ώστε σε συνεργασία με τον Θεό να πετύχει την ανακαίνιση ολόκληρης της δημιουργίας».

Κωνσταντίνου, Μ. Πτώση και σωτηρία, σ. 4, 7:

[<http://users.auth.gr/mkon/PDF/FALL%20&%20SALVATION.pdf>]

2. Ποίηση: Ράινερ Μαρία Ρίλκε (1875-1926), *Η Δευτέρα Παρουσία. Από το Σημειωματάριο ενός μοναχού*. (1906) [απόσπασμα]

ΟΠΩΣ ΛΟΥΟΜΕΝΟΙ απ' το λουτρό, έτσι όλοι
απ' το σαθρό τους μνήμα θα εγερθούν,
πιστεύουν βλέπεις σε μια δεύτερη ζωή
κι είναι η πίστη τους ανήλεη, και φρικτή.

Μίλα σιγά, Θεέ ! Να μη νομίσουν
ότι η σάλπιγγα της Βασιλείας σου καλεί·
τρυπάει ο ήχος της κατάβαθα τη γη :
κι όλοι οι καιροί απ' την πέτρα θα ξυπνήσουν,
όλοι οι χαμένοι θα φανερωθούν,
μ' ένα κουρέλι από το σάβανο ντυμένοι,
κάτω απ' το βάρος της ταφόπλακας σκυφτοί.
Θα είναι αλλόκοτος αυτός ο γυρισμός
σε μια τόσο αλλόκοτη πατρίδα·
κι αυτοί που δεν σε πρόλαβαν ακόμη, με κραυγή
από τη δόξα σου μερίδιο θ' απαιτήσουν·
από τον Άρτο και τον Οίνο μια μερίδα.

Ω παντεπόπτη, τη γνωρίζεις την εικόνα
που μες στον ζόφο μου ριγώντας πλάθω.
Όλα από σε πηγάζουν, για Όλα εσύ 'σαι η θύρα —
το Παν μες στη μορφή σου υπήρχε ήδη
προτού να γίνει η δική μας μοίρα.

Ξέρεις της έσχατης της Κρίσης την εικόνα :
Είναι πρωί, όμως μ' ένα φως
που ουδέποτε έπλασε η μεστή σου αγάπη,
είναι ένας ψίθυρος, ένας αχός
που όμως δεν βγαίνει απ' τη δική σου τη φωνή,
είναι ένα ρίγος, μα όχι εμπρός στη θεία σου Δίκη,
έξω απ' τη θεία ισορροπία ένας σεισμός,
μια χλαλοή υπόκωφη, ένας γδούπος
ένας στα δώματα τα πέτρινα τριγμός,
είναι των άπληστων, των άσωτων η νίκη,
των χαύνων η αδειανή ματιά, των στείρων ο σπασμός,
είναι ένα ξύπνημα σβησμένων ηδονών,
ξεθυμασμένων τέρψεων η νέα η γέννα.
Και από ναούς επάνω σαν πληγή ανοιχτούς
μαύρα πουλιά πετούν δαιμονισμένα,
πλάσματα όχι των δικών σου των χεριών.

Οι προ αιώνων κοιμηθέντες πολεμούν,
και αγωνίζονται με τα γυμνά τους δόντια
κι ανατριχιάζουνε που δεν αιμορραγούν,
κι εκεί, στις κώχες των ματιών, ζητούν να βρουν
τα δάκρυά τους που ο καιρός έχει σκοτώσει.
Και αποκάνουν. Τους χαμογελά λίγο η αυγή
κι αμέσως δύση ζοφερή τους έχει ζώσει.
Και ωχριούν, και δεν μιλούν, και καρτερούν
με νέα ορμή να αναστηθούν ξανά,
όταν η οργή σου σαν σταγόνα σκοτεινή
τον διάφανο οίνο της αγάπης σου θολώσει,
εμπρός σε σένα, τον Κριτή τους, να βρεθούν.
Κι εκεί μπροστά, μετά την κοσμοχαλασιά,
μια τρομερή σιωπή πελώρια ξεκινά.

Ράινερ Μαρία Ρίλκε (2011). *Η Δευτέρα Παρουσία. Από το Σημειωματάριο ενός μοναχού.*

Μτφρ: Κώστας Κουτσοурέλης. Αθήνα: Κίχλη

[Ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα του μεταφραστή Κ. Κουτσοурέλη:

http://www.koutsourelis.gr/index1.php?subaction=showfull&id=1239959256&archive=&start_from=&ucat=5, 10.9.2016]

3. Έργα τέχνης

1. Rosso Fiorentino Giovanni Battista di Jacopo (1494 - 1540), *Αλληγορία της Σωτηρίας με την Παρθένο, το παιδί Ιησού, την Αγία Ελισάβετ και τον Ιωάννη τον Βαπτιστή* (1522).

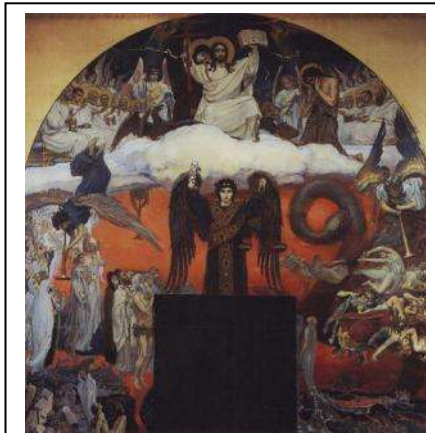
Ανακτήθηκε από
https://it.wikipedia.org/wiki/Allegoria_della_Salvezza (10.9.2016)

2. El Greco, *Η Λατρεία του Ονόματος του Ιησού* (1570).

Ανακτήθηκε από <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/el-greco-the-adoration-of-the-name-of-jesus> (10.9.2016)

3. Viktor Vasnetsov, *Ημέρα της Κρίσεως*, Ρωσία, 1904 μ.Χ.

Ανακτήθηκε από <http://www.wikiart.org/en/viktor-vasnetsov/judgement-day-1896> (10.9.2016)

4. Viktor Vasnetsov, *Άγαλλιάσθε δίκαιοι, έν Κυρίω*. (Ψαλμ. 32).
5. Έργα δυτικών ζωγράφων με θέμα «Η Τελική κρίση» όπως, Jean Cousin ο νεότερος, Giotto, Hans Memling, Stefan Lochner, Hieronymus Bosch, Μιχαήλ Άγγελος κ. ά.

Αναλύοντας:

«Ομαδοσυνεργασία - Έντεχνος συλλογισμός (Artful thinking): Συνδέοντας, Επεκτείνοντας, Προκαλώντας»

1. Γεώργιος Κλόντζας, *Η Δευτέρα Παρουσία* (τέλη 16ου αιώνα μ.Χ.)

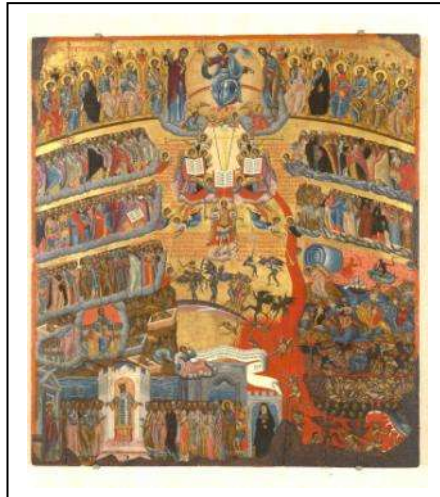
Λεπτομέρεια από το έργο *Η Δευτέρα Παρουσία* (τέλη 16ου αιώνα, 96x127εκ.) του Γεώργιου Κλόντζα.

Λίγα λόγια για το έργο:

Γύρω από τον κατακόρυφο άξονα που δημιουργείται από τον πύρινο ποταμό, ο οποίος καταλήγει στην Κόλαση, οργανώνεται αυτή η παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας, ένα από τα σημαντικότερα έργα του Κλόντζα. Επάνω και στο μέσο παριστάνεται ο Ιησούς Κριτής, πλαισιωμένος από τον Ιωάννη τον Πρόδρομο και την Παναγία, τους αποστόλους και πλήθος αγγέλων. Στα πόδια του βρίσκονται τα σύμβολα των ευαγγελιστών και νεκροί που αναμένουν την ώρα της Κρίσης. Πιο κάτω παριστάνονται η Ετοιμασία του θρόνου (το Ευαγγέλιο σε θρόνο βάσει του οποίου θα κριθούν οι άνθρωποι), οι δίκαιοι σε τρεις διαδοχικές σειρές και στο κάτω μέρος η έγερση των νεκρών με τους σκελετούς που αναδύονται από τους τάφους. Δεξιά βρίσκεται ο αρχάγγελος Μιχαήλ που υψώνει το σπαθί, απειλώντας μία ομάδα ανθρώπων και το υπόλοιπο τμήμα καταλαμβάνεται από την Κόλαση με την κάμινο του πυρός, το αναγεννησιακό οικοδόμημα με τον τρούλο. Τέλος, κάτω στο μέσον της εικόνας, εικονίζονται οι προφήτες Δαβίδ και Ιεζεκιήλ με πλάκες, στις οποίες υπάρχουν επιγραφές που αναφέρονται στην Κόλαση.

Ανάκτηση από το Ψηφιοποιημένο Αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας (<http://eib.xanthi.ilsp.gr/gr/icons.asp>).

2. Φραγκιάς Καβερτζάς, *Η Δευτέρα Παρουσία*, (1640-1641, 124,5x38εκ.)

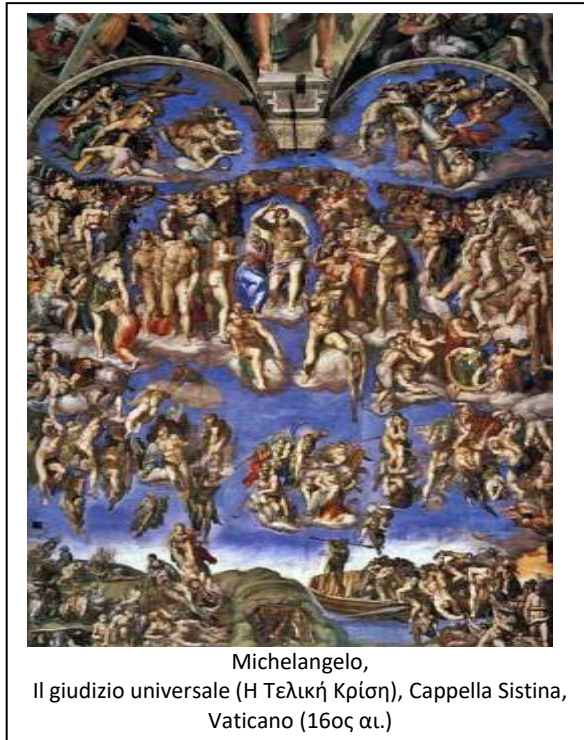

Λίγα λόγια για το έργο:

Στην εικόνα παριστάνεται ο Χριστός ως Κριτής, στο μέσον και επάνω, χαμηλότερα ο σταυρός και οι άγγελοι που κρατούν βιβλία ή σαλπίζουν και ο αρχάγγελος Μιχαήλ με τη ζυγαριά των ψυχών και το σπαθί. Πιο κάτω παριστάνεται ο προφήτης Δανιήλ ξαπλωμένος σε ένα σύννεφο και δίπλα του ειλητό με κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης που αναφέρεται στο όραμά του για την έλευση του Υιού του Ανθρώπου. Στην αριστερή πλευρά εικονίζονται οι δίκαιοι σε τρεις διαδοχικές σειρές και στη δεξιά τα έθνη που περιμένουν να κριθούν. Πιο κάτω δεξιά παριστάνεται η Κόλαση με τις απεικονίσεις της γης, της θάλασσας, του ουρανού, τον βασανισμό των αμαρτωλών και το βύθιο δράκοντα, ενώ, αριστερά, βρίσκεται ο Παράδεισος με τον Χριστό ως Μέγα αρχιερέα να υποδέχεται τους δικαίους στην Πύλη του Παραδείσου. Σε μία άλλη πύλη βρίσκεται η Παναγία και σε μία τρίτη η αφιερώτρια.

Ανάκτηση από το Ψηφιοποιημένο Αρχείο του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας
(<http://eib.xanthi.ilsp.gr/gr/icons.asp>).

3. Μιχαήλ Άγγελος, **Η Τελική Κρίση** (*Il giudizio universale*), Cappella Sistina, Vaticano (16ος αι.)

- Εναλλακτικά:

«**Αφήγηση**» και «**Τοποθέτηση απέναντι στο κείμενο**»

1. Το κρεμμυδάκι

Μια φορά κι ένα καιρό, ζούσε μια κακιά γυναίκα, σωστή μέγαιρα. Πέθανε κι ούτε ένα καλό δεν είχε κάνει στη ζωή της. Την άρπαξαν το λοιπόν οι διαβόλοι και την πετάξανε στη φλογισμένη λίμνη. Τότε ο φύλακας-άγγελός της κάθισε και σκέφτηκε: "Πρέπει να θυμηθώ καμιά καλοσύνη της για να πάω να την πω στο Θεό". Θυμήθηκε, και μια και δυο πάει και λέει στο Θεό: "Αυτή, του λέει, έβγαλε ένα κρεμμυδάκι φρέσκο απ' το περιβόλι και το 'δωσε σε μια ζητιάνα". Κι ο Θεός απαντάει: "Πάρε λοιπόν το ίδιο εκείνο κρεμμυδάκι, και πήγαινε πάνω απ' τη λίμνη. Βάστα το κρεμμυδάκι απ' τη μια άκρη κι ας πιαστεί αυτή απ' την άλλη. Τότε τράβα την. Αν τα καταφέρεις να την τραβήξεις απ' τη λίμνη, τότε ας πάει στον Παράδεισο. Όμως αν σπάσει το κρεμμυδάκι, θα πει πως καλά είναι εκεί που είναι". Έτρεξε ο άγγελος στη γυναίκα και της λέει: "Πιάσου γερά απ' το κρεμμυδάκι και 'γω θα σε τραβήξω". Κι άρχισε να την τραβάει προσεχτικά. Την είχε βγάλει ολόκληρη σχεδόν απ' τη λίμνη, μα μόλις είδαν οι άλλοι αμαρτωλοί πως την τραβάνε έξω, γαντζώθηκαν όλοι πάνω της για να βγουν κι αυτοί μαζί της. Μα η γυναίκα ήταν κακιά, σωστή μέγαιρα, κι άρχισε να τους κλωτσάει: "Εμένα θέλουν να βγάλουν κι όχι εσάς. Δικό μου είναι το κρεμμυδάκι κι όχι δικό σας". Μόλις το 'πε αυτό, το κρεμμυδάκι έσπασε. Κι αυτή ξανάπεσε στη λίμνη και καίγεται εκεί πέρα ως τα σήμερα. Ο άγγελος έβαλε τα κλάματα κι έφυγε».

Ντοστογιέβσκι, Φ. *Αδελφοί Καραμάζωφ*. Αθήνα: Γκοβόστη, τ. Β', σ.301-302.

Ανάκτηση από <http://www.katafigi.gr/2012/01/28012012.html>

(ενορία Αγ. Παρασκευής Ηλιούπολης) (12.07.2016).

Εφαρμόζοντας:

«Ομαδοσυνεργασία – Σκέψη, Συζήτηση, Γράψε, Μοιράσου (TWPS)»

1. Δημοσιεύματα από τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο με θέμα τη σωτηρία, ως μεταφορά σε πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πεδίο αλλά και ως κυριολεξία.
2. Οπτικοακουστικό υλικό από το αρχείο της ΕΡΤ: Δελτίο Ειδήσεων NET, Κυριακή, 17 Οκτωβρίου 2010, 21:00:00 [ΧΙΛΗ, ΤΕΛΕΤΗ ΜΝΗΜΗΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΩΝ].

- Εναλλακτικά:

«Επιβραδυνόμενη θεώρηση» και «Επ' αυτού θα είχα να πω»

1. Δ. Σολωμού, *Ο Κρητικός*, (Φυσική και μεταφυσική σωτηρία), στο Εκπαιδευτικό υλικό ΥΠΠΕΘ:
 - α) Ψηφιακό Σχολείο / Διαδραστικά Βιβλία Μαθητή:
 1. Νεοελληνική Λογοτεχνία (Γ΄ Γενικού Λυκείου - Θεωρητικής Κατεύθυνσης - Θετικής Κατεύθυνσης επιλογής):
<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C132/638/4102,18785/>.
 2. Το έργο σε απαγγελία Λυδίας Κονιόρδου:
<https://www.youtube.com/watch?v=wxwuCnQRX7M>
 3. Σχόλια και πληροφορίες για το έργο στο (ΥΠΠΕΘ):
http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C132/638/4102,18785/index_3_01.html